

**ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В РІЗНИХ
ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

У статті розглядається проблема професійного становлення і розвитку спеціалістів-психологів. Наводяться результати емпіричного дослідження особистісних та індивідуально-психологічних особливостей практичних психологів, які працюють в освітніх закладах різного типу (дошкільні дитячі заклади, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади).

Ключові слова: особистісний розвиток, професійне становлення фахівця, індивідуально-психологічні особливості практичних психологів.

Ляховець Л.А.

**ЛИЧНОСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА В РАЗНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье рассматривается проблема профессионального становления и развития специалистов-психологов. Представлены результаты эмпирического исследования личностных и индивидуально-психологических особенностей практических психологов, которые работают в образовательных учреждениях различного типа (дошкольные детские учреждения, общеобразовательные школы, высшие учебные заведения).

Ключевые слова: личностное развитие, профессиональное становление специалиста, индивидуально-психологические особенности практических психологов.

Liakhovets L.

**PERSONALITY FEATERS OF THE PROFESSIONAL FUNCTIONING OF
PRACTICAL PSYCHOLOGIST IN DIFFERENT ESTABLISHMENTS OF
EDUCATION**

The problem of the professional becoming and development of specialists-psychologists is examined in the article. Results over of empiric research of personality and individually psychological features of practical psychologists which work in educational establishments of different type are brought (preschool child's establishments, general schools and higher educational establishments).

Key words: personality development, professional becoming of specialist, individually psychological features of practical psychologists.

Постановка проблеми. Перехідний період від однієї системи суспільно-економічних відносин до іншої завжди супроводжується певними труднощами. Специфіка психологічних проблем сучасного періоду визначається необхідністю оволодіння новими соціально-економічним та професійним досвідом. З одного боку, професії, які з'явилися у зв'язку з переходом до ринкової економіки ще не вкоренилися у професійній культурі нашого суспільства, з іншого, – відбувається процес знищення стереотипів традиційних форм професіоналізації, які теж змінюються в сучасних умовах.

Важливо пам'ятати, що образ професії як когнітивне та емоційне утворення певною мірою змінює систему загальних орієнтирів у суспільній та індивідуальній свідомості людей. Зокрема, професія практичного психолога в системі освіти розглядається деякими майбутніми і вже працюючими фахівцями переважно як засіб забезпечення бажаного способу життя, а не як суттєва його частина. На думку ж багатьох сучасних вчених [1; 2; 3; 4 та ін.] однією з головних цілей сучасної освіти є розвиток у майбутніх психологів (та й у працюючих теж) зацікавленості і потреби у самозміні, усвідомленні ціннісних уявлень про професію, пошуку власного місця в ній. Зважаючи на специфіку професійної діяльності психолога, зазначене твердження стосується його в найбільшій мірі.

Отже, професійний розвиток нерозривно пов'язаний з особистісним: обидва засновані на принципі саморозвитку, який детермінує здатність особистості

трансформувати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що й призводить до творчої самореалізації особистості спеціаліста [2].

У сучасній психологічній науці є велика кількість досліджень, присвячених різним психологічним аспектам особистісного розвитку професіонала, професійної діяльності, професіоналізації особистості. Ці питання розглядаються у контексті діяльнісного підходу до становлення й функціонування спеціалістів різних профілів (О.Бодальов, А.Деркач, Н.Кузьміна, А.Маркова та ін.); виявлення етапів, сутності та детермінант становлення професіонала як суб'єкта діяльності (В.Бодров, Є.Климов, А.Реан та ін.); формування професійно важливих якостей фахівців (Е.Зеєр, Є.Климов, Т.Кудрявцев, Б. Ломов, Б.Теплов та ін.).

Поряд з тим, ряд проблем особистісного та професійного становлення фахівця, особливо соціономічних професій, залишається недостатньо вивченим. Зокрема, недостатньо досліджені: особливості процесу формування адекватного образу професії у молодих спеціалістів; динаміка особистісних змін у процесі тривалого виконання профобов'язків; співвідношення особистісного та професійного розвитку фахівця у професійному становленні; прояв особистісних особливостей представників комунікативних професій залежно від типу освітнього закладу, де вони працюють. Остання проблема, власне, й визначила тему статті.

Мета статті: вивчення проявів особистісних характеристик практичних психологів-співробітників освітніх установ різних типів.

Основне **завдання**: визначення специфіки професійної діяльності та прояву особистісних характеристик у діяльності психологів дошкільних навчальних закладів (далі – ДНЗ); психологів загальноосвітніх шкіл (далі – ЗОШ); психологів вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ).

Методика та процедура дослідження. Відповідно до цілі та задач роботи була сформована **вибірка**, яка складалася із 100 практичних психологів: 10 чоловіків (10%) та 90 жінок (90%), середній вік досліджуваних склав 32,29 років (від 23 до 59 років). Базами дослідження виступали: дошкільні навчальні заклади,

загальноосвітні школи I-III ступенів, психолого-педагогічний факультет Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (нині – Чернігівський Національний університет). Практичні психологи були поділені на 3 групи, залежно від виду установи, в якій вони працюють: 22 психологи ДНЗ, 41 психолог ЗОШ і 37 психологів ВНЗ. Зважаючи на існуючий в сучасній науці поділ фахівців з психології за двома основними типами професіоналізації: теоретики (дослідницька робота) та практики (Н.Амінов, О.Власова, В.Лабунська, М.Молоканов, А.Реан та ін.), ми висували особливі вимоги до психологів-викладачів вищої школи, оскільки в своїй діяльності вони поєднують функції обох напрямків. Тому до участі в дослідженні залучалися лише ті особи, які мали досвід роботи практичним психологом або поєднують роботу ВНЗ із наданням постійних професійних послуг в інших установах та закладах.

Причиною активізації нашої уваги до групи практичних психологів послужили наступні причини:

1) саме в дорослому віці суб'єкт досягає громадянської, особистісної, професійної та соціальної зрілості (відповідальності), формується його професійна індивідуалізація в межах обраного виду діяльності;

2) відбувається певна стабілізація соціально-інтелектуального потенціалу людини та її соціально-перцептивних здібностей, розширюється спектр соціальних та професійних ролей;

3) з'являється можливість конкретизувати ті індивідуально-типологічні особливості спеціалістів, які впливають на успішність їх професійної діяльності, адже в реальному спілкуванні об'єктом інтерпретації психологів виступають саме прояви особистості, що постійно змінюються й розвиваються.

Особистісні особливості психологів-співробітників різних освітніх установ вивчалися за допомогою наступних *методик*: “Методика дослідження соціального інтелекту” Дж.Гілфорда та М.Саллівена (адаптація О.С.Михайлової (Альошиної)); Опитувальник “Індивідуальні стилі мислення” (О.Алексєєва,

Л.Громової); Опитувальник “Шістнадцять особистісних факторів”(16 FPQ-187-A); “Індивідуально-типологічний опитувальник” (Л.Собчик).

Результати дослідження було піддано стандартній процедурі математичного аналізу, здійсненого за допомогою математично-статистичного пакету SPSS. З'ясування відмінностей проявів особистісних особливостей у професійному функціонуванні практичних психологів, які працюють в різних закладах освіти відбувалось шляхом застосування t-критерію Ст'юдента (підрахунок статистично значущих відмінностей).

Обговорення отриманих результатів.

Особистісні особливості практичних психологів ДНЗ.

Ціллю професійної діяльності психолога у ДНЗ є забезпечення психологічного здоров'я дітей. В основі психологічного здоров'я знаходиться повноцінний розвиток малюка на всіх етапах дитинства. Відповідно до окресленої цілі практичний психолог виконує ряд конкретних задач: 1) реалізовує в процесі роботи з дошкільнятами можливості розвитку кожного віку; 2) розвиває індивідуальні особливості дитини (її інтереси, здібності, схильності, почуття, систему ставлень тощо); 3) створює сприятливий для розвитку дитини клімат в межах дитячого садка, а також вчасно надає психологічну допомогу малюкам, їх батькам, вихователям, адміністрації садка) [5].

Порівняння особистісних особливостей психологів ДНЗ та ЗОШ, висвітлило наступну картину (Таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика особистісних особливостей психологів ДНЗ та ЗОШ

№ з/п	Особистісна складова	Серед. значення у психологів ДНЗ	Серед. значення у психологів ЗОШ	Достовірність різниці за t-критерієм
1.	Субтест 4 (Гілфорд)	4,45	5,68	p=0,05
2.	Емоц. стабіль-сть (шкала С)	4,77	5,76	p=0,05
3.	Домінантність (шкала Е)	5,09	6,17	p=0,05
4.	Експресивність (шкала F)	4,14	5,07	p=0,05
5.	Соц. сміливість (шкала Н)	5,68	6,98	p=0,05
6.	Тривожність (шкала О)	6,91	5,73	p=0,05
7.	Самостійність (шкала Q ₂)	6,05	5,27	p=0,05

8.	Екстраверсія (ІТО)	5,73	7,07	p=0,01
9	Інтроверсія (ІТО)	5,59	3,98	p=0,01
10.	Ідеалістичн. стиль мислення	51,18	55,66	p=0,05
11.	Реалістичн. стиль мислення	57,82	54,46	p=0,05

Отже, як видно з даних, вміщених у таблиці 1, у психологів ДНЗ, порівняно з психологами ЗОШ, значно нижча здатність до розпізнавання структури міжособистісних ситуацій в динаміці (субтест 4, Гілфорд). Слід зазначити, що соціальний інтелект підвищує ефективність праці психологів, забезпечуючи: а) прогнозування складних соціальних стосунків; б) можливість розуміти інших, спираючись на стійку здатність розуміти самого себе; в) інтегровану чутливість до соціальних об'єктів, процесів, результатів психологічної діяльності (О.Бодальов, Є.Климов, В.Куніцина, А.Реан). Мабуть, робота з дошкільниками не вимагає від цих фахівців глибокого розуміння внутрішніх мотивів та прогнозування поведінки дітей як учасників комунікації, бо поведінка малюків, як відомо, відкрита і безпосередня, що значно спрощує розуміння їх взаємин [3].

Психологи ДНЗ, працюючи з батьками, членами педагогічного колективу чи адміністрацією дитсадка, часто виявляють виваженість у прийнятті рішень (шкала F), послідовність в їх виконанні (шкала Q₂), ретельно обмірковуючи свої дії та вчинки (реалістичний стиль мислення) та У роботі з малюками, вони демонструють емоційну рухливість (шкала С), не домінантність (шкала Е), вразливість (шкала F), обережність у встановленні соціальних контактів (шкала Н). Емоційно благополучна поведінка дорослого наслідується дитиною і забезпечує її позитивне ставлення до оточуючих; це сприяє розвиткові механізмів емпатії та ідентифікації, що спрощують дошкільнику пошук способів взаємодії з іншими. Наявність у психологів риси інтроверсії (ІТО) у поєднанні з тривожністю (шкала О) та емоційною лабільністю (шкала С) створює умови для підвищення сензитивності щодо емоційних переживань та вразливого внутрішнього світу дитини і дозволяє вчасно попередити виникнення емоційних та поведінкових проблем у дитини-дошкільника.

Особистісні особливості практичних психологів ЗОШ.

Ціллю професійної діяльності психолога ЗОШ виступає оптимізація навчального процесу дітей різних вікових груп з урахуванням конкретних труднощів навчання і взаємин у тріаді “учень – батьки – вчителі”. Основні задачі його роботи: 1) методична робота (знайомство з новою літературою, з новітніми дослідженнями, психодіагностичними методиками та способами їх застосування); 2) робота з майбутніми першокласниками; 3) моніторинг стану наступності у навчанні; 4) здійснення діагностично-корекційної роботи; 5) консультативна і просвітницька робота з дітьми, батьками, вчителями тощо [4].

Характеристика особистісних особливостей психологів ЗОШ наведена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика особистісних особливостей психологів ЗОШ та ВНЗ

№ з/п	Особистісна складова	Серед. значення у психологів ЗОШ	Серед. значення у психологів ВНЗ	Достовірність різниці за t-критерієм
1.	Субтест 1 (Гілфорд)	10,05	11,30	p=0,05
2.	Субтест 3 (Гілфорд)	8,44	9,59	p=0,05
3.	Субтест 4 (Гілфорд)	5,68	7,43	p=0,01
4.	Товариськість (шкала А)	5,95	7,49	p=0,01
5.	Заг. інтелекту-ть (шкала В)	6,56	7,59	p=0,05
6.	Сумлінність (шкала G)	5,54	6,41	p=0,05
7.	Підозрілість (шкала L)	7,17	5,76	p=0,01
8.	Радикалізм (шкала Q ₁)	6,98	5,19	p=0,01
9.	Синтетичн. стиль мислення	50,32	46,46	p=0,01
10.	Прагматич. стиль мисленн	53,17	57,70	p=0,01
11.	Реалісти. стиль мислення	54,46	57,65	p=0,05

Психологи ЗОШ, працюючи не тільки з учнями різних вікових категорій, але й з різними групами дорослих (вчителі, батьки, члени адміністрації школи та ін.), стикаються великою кількістю міжособистісних проблем, вони змушені аналізувати складні ситуації людської взаємодії (субтест 1, Гілфорд); адекватно відобразити цілі, наміри, потреби учасників комунікацій, зважаючи на їхні вербальні реакції (субтест 3, Гілфорд); швидко орієнтуватись у причинно-наслідкових зв'язках динамічних ситуацій взаємодії (субтест 4, Гілфорд). Порівняно з психологами ВНЗ, шкільні спеціалісти менш вправні у цих діях.

Крім того, психологи ЗОШ демонструють нижчий рівень готовності до спілкування (шкала А), сумлінності (шкала G), вищий рівень підозрливості (шкала L) та радикалізму (шкала Q₁). Це свідчить про здатність спеціалістів такого рівню надавати перевагу роботі з документами, методичною літературою; виявляти гнучкість щодо прийняття групових норм: оминати ці правила і норми, якщо йдеться про виконання власних обов'язків – це сумлінні і прискіпчиві працівники; вони обережні й насторожені щодо оточуючих; прагнуть бути поінформованими, не схильні до моралізаторства, готові порушувати сталі традиції та звички. Можливо, подібний поведінковий малюнок відбиває одну з основних труднощів роботи психолога у школі: нечіткість статусних позицій, фахівець змушений постійно виборювати право на виконання своїх посадових обов'язків, він часто не зустрічає розуміння з боку колег, крім того потрапляє у ситуації неконструктивної взаємодії, розв'язуючи конфлікти між учасниками навчального процесу. До речі, на користь високої схильності шкільних психологів до методичної роботи свідчить і високий рівень сформованості у них синтетичного стилю мислення.

Особистісні особливості практичних психологів ВНЗ.

Основним напрямком професійного функціонування психолога ВНЗ є переважно викладацька діяльність: “викладач психології має сприяти теоретичному та практичному оволодінню знаннями та методами побудови спілкування та взаємодії з людьми у різних умовах їх життєдіяльності” [1, 74].

Основні відмінності особи психолога ВНЗ від психолога ДНЗ розкриті у таблиці 3.

Таблиця 3.

Порівняльна характеристика особистісних особливостей психологів ВНЗ та ДНЗ

№ з/п	Особистісна складова	Серед. значення у психологів ВНЗ	Серед. значення у психологів ДНЗ	Достовірність різниці за t-критерієм
1.	Субтест 1 (Гілфорд)	11,30	9,73	p=0,05
2.	Субтест 4 (Гілфорд)	7,43	4,45	p=0,01
3.	Товариськість (шкала А)	7,49	5,55	p=0,01
4.	Емоц. стабіль-ть (шкала С)	5,81	4,77	p=0,05
5.	Соц. сміливість (шкала Н)	7,14	5,68	p=0,01

6.	Підозрілість (шкала L)	5,76	7,36	p=0,01
7.	Тривожність (шкала O)	5,73	6,91	p=0,05
8.	Радикалізм (шкала Q ₁)	5,19	6,68	p=0,01
9.	Самостійність (шкала Q ₂)	4,78	6,05	p=0,01
10.	Інтроверсія (ІТО)	3,76	5,59	p=0,01
11.	Синтетич. стиль мислення	46,46	48,59	p=0,05

Як видно з наведених вище даних, психологи ВНЗ, порівняно з психологами ДНЗ, мають вищу здатність передбачати наслідки поведінки, наступні вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (субтест 1, Гілфорд) та опанувати логіку розвитку ситуації соціальної взаємодії у динаміці, вільно добудовуючи невідомі складові (субтест 4, Гілфорд), що власне й пояснює високу комунікативну ефективність цих фахівців. Психологи ВНЗ здатні до встановлення міжособистісних контактів (шкала А); емоційно врівноважені, постійні у планах та настрої (шкала С); соціально гнучкі, сміливі, вільно вступають у контакти (шкала Н); не відчують невротизації з приводу довготривалого й емоційно насиченого спілкування з різними людьми (шкала L); самовпевнені (шкала O). Отже, зазначені особистісні риси оптимізують зовнішні умови праці психолога-викладача ВНЗ, визначаючи його особисті та рольові стосунки як у науковому товаристві, так і в студентському середовищі. Низький рівень гнучкості поведінки (шкала Q₁), на нашу думку, можна пояснити потребою виконувати контролюючу функцію (пов'язану з оціночною діяльністю), ціль викладача – максимально можлива передача знань студентам, а як відомо, більшість студентів, особливо молодших курсів, зазвичай, не вчать наукові дисципліни сумлінно. Низька самостійність поведінки – залежність від референтної групи (шкала Q₂) та інтроверсія (ІТО) характеризує викладача психології у ВНЗ як людину, яка працює у широкому інформаційному просторі, самостійно створюючи частину інформаційного середовища (самоосвіта, робота з науковою літературою, чужою інтелектуальною власністю, емпіричним матеріалом), що змушує цього фахівця прислухатись до думки колег і поважати її, а також бути готовим до тривалих інтелектуальних навантажень, що різко звужує коло соціальних контактів.

Висновки.

Таким чином, специфіка навчального закладу, в якому працює практичний психолог, певним чином визначає його особистісні прояви. Психологів ДНЗ вирізняють: труднощі прогнозування наслідків динамічних ситуацій взаємодії; емоційна нестабільність; відсутність домінантності у поведінці; реалістичність мислення; самостійність у прийнятті і виконанні рішень; сором'язливість; висока тривожність; інтровертованість. Психологів ЗОШ: нездатність розуміти й прогнозувати як окремі вчинки комунікантів, так і складні динамічні ситуації взаємодії; неготовність до спілкування; низький рівень сумлінності; високий – підозрливості і радикалізму; в обробці інформації надають перевагу синтетичному стилю мислення. Психологів ВНЗ: здатність ефективно прогнозувати та адекватно тлумачити поведінку оточуючих; висока готовність до спілкування; емоційна стабільність; соціальна сміливість; низька підозрливість та тривожність; консерватизм у професійній поведінці; висока залежність від групи.

Перспективи дослідження: вивчення уявлень практичних психологів про труднощі професійної діяльності (особливо – психологів ЗОШ); динаміки особистісних змін та професійних досягнень залежно від типу освітнього закладу та стажу; співвідношення особистого та професійного розвитку фахівців.

Література:

1. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии : [учеб. пособие] / В.Н. Карандешев. – СПб. : Питер, 2005. – 250 с. – (Серия “Учебное пособие”).
2. Пиняева С.Е. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости / С.Е. Пиняева, И.В. Андреев // Вопросы психологии. – 1998. – №2. – С.3-10.
3. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития : [под ред. член.-корр. РАО А.А. Реана]. – СПб. : “прайм-ЕВРОЗНАК”, 2005. – 416 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”).
4. Рабочая книга школьного психолога : [под ред. И.В. Дубровиной]. – М. : Просвещение, 1991. – 303 с. – (Серия “Психологическая наука – школе”).
5. Я работаю психологом... Опыт, размышления, советы : [под ред. И.В. Дубровиной]. – М. : ТЦ “Сфера”, 1999. – (Серия “Практическая психология”).